

ЦЕСАР РАЗБИРАМЕ ПОГРЕШНО КАТО ЦАР

Светослав Диамандиев

1. Българската историография за Ранносредновековната титулатура на българските владетели

Българските историци, когато говорят за Симеон и Петър, ги титулуват царе. Например Илия Г. Илиев превежда титула βασιλέα на Симеон в житието на Климент от Теофилакт Охридски с цар (1, с.33, т.60). Архиепископ Теофилакт е искал да изтъкне, че не Симеон е бил василевс в смисъла на византийската традиционна титулатура, а че има най-високото владетелско достойнство, както василевс е такова за гръцката номенклатура. Обръщам внимание, че в гръцкия текст на същата точка българският цесар Борис е титулуван с ἄρχων¹, с която титла е бил заменен ΑΡΧΟΝ, както и неправилно е преведен като владетел, вместо цесар. Патриарх Фотий се обръща към цесар Борис в писмата си с ἄρχων и дори с „от Бога (поставения) ἄρχων“, което е

¹ На страница 119 от Старогръцко-български речник, съставител Михаил Войнов. София 1943 фигурират 1. гръцкият глагол ἄρχω, който основно е преведен, като пръв съм, предшестввам, вода, стоя начело, заповядам, господствам, управлявам; с добавката „ὁ ἄρχων“, преведена с титулите цар, княз и други, и 2. титлата ἄρχων със значенията предимно вожд, управител, началник, княз; „особ. архонтъ (най-високо длъжностно лице в древната Атина, архонтите са били 9); длъжностно лице; сатрап“. Забелязва се, че в превода на титлата е добавено и княз, което следва да се разбира като наименование по това време на длъжността на кмет или старейшина в славянските племена, а не утвърденият векове по-късно славянски титул „княз“. Обръщам внимание на диакритичните знаци върху гласната „α“, които означават ударение и придихание, както и на втората гласна, която има звуковото съдържание на две обикновени букви „ο“.

Във всички български гръкоезични каменни надписи се среща ΑΡΧΟΝ, което българските изследователи и преводачи са превеждали с най-различни титли, като владетел, управител, началник и т.н. Поради некомпетентност или от политически съображения този термин не е бил разбран като титул на българския владетел с достойнството на император, за какъвто по това време е ползван в България цесар. В гръцките хроники и в епистолярните извори на гърците езиково гръкоподобният титул на българския император ΑΡΧΟΝ, предназначен за гръкоезични текстове, е бил съзнателно подменен с ἄρχων, с което гръцката мания за уникалност е изразявала пренебрежение към българските владетели.

Както можеше да се очаква, върху гласната „Α“ на титула ΑΡΧΟΝ няма диакритични знаци, а втората гласна е обикновената буква „Ο микрон“, върху която, според изконното българско произношение пада ударението.

неприложимо според гръцката титулатура към термина владетел, тъй като владетел е нарицателно за стоящите начело на народи и държави, а не е титул, какъвто е василевс. Подобна грешка прави преводачът при превода на текста от гл.19, т.56, на Житието на Климент, където пък **ἄρχων** е преведено с княз².

В Кирило-Методиевия език фигурира **цѣсарь** (2,с.467,465), но няма цар, което доказва, че както Братята, така и учениците им са били запознати с императорската титла на Крумовци във варианта ѝ **цесър**.

Дадените по-горе два примера са показателни за българската историография. Ще допълня само, че малко български изследователи са си позволявали да дадат мнение за еднаквото значение на титулите **цесър**, **цар** и **император**. Въобще за българската семантика на типичния за българските каменни гръкоезични надписи титул **ΑΡΧΟΝ** не става дума в нашата историография. Учените го изравняват с древногръцката титла **ἄρχων** (длъжностно наименование на един от деветте кметове на Атина от IV век преди Христа), като го превеждат с длъжностното наименование **владетел**, което противоречи на мирния договор между Крум и Ставракий от 811 г.³

1.1.Цв. Радославов

Цв. Радославов съобщава, че на титула цар някои учени „приписваха асировавилонски произход, като я сблизяваха със сричката цар в Небукаднецар (Навуходоносор)”(4,с.177 под линия).

В стремежа си да бъде изчерпателен ще цитирам Цв. Радославов за начина, по който той вижда еволюцията от **цесър** до **цар** без да се ангажирам с мнение: „Така се е получила еволюцията **цѣсарь (=цјасарь) : цјъсарь : цъсарь : царь : царь**” (4,с.181).

Оценявам високо направеното изследване от Цв. Радославов, с което той аргументира като правилно при изговора на **цесър** да се поставя ударението върху втората сричка. Изследователят твърди, че ако ударението е падало върху **Е**, думата, съгласно с говора на българите по онова време, не би могла да се сведе до **цар**, т.е. частицата „**ес**” не би могла да се слее в „**ц**”(тс) (4,с.177). По отношение на ударението Цв. Радославов пише: „Най-напред, известното **βεζεῖτε, τζασάο** (с ударение на втората сричка) у **С к и л и ц а**) е едно съвременно потвърждение на това, което говори ясно и не бива, струва ни се, да се пренебрегва” (4,с.177). Очевидно в ръкописа на Скилица фигурира съответното върху „**а**” ударение.

Направеният от Цв. Радославов извод относно начина, по който титлата **цар** се е наложила според него в българските говори не е оспорена от по-късни изследователи. „Поради оскъдността на старобългарските паметници и съкратеното писане на думата, не може точно да се определи, кога и в коя част на българската земя формата **царь** най-рано се е окончателно затвърдила, като **цѣсарь** се е забравило; а и понеже процесът на преобразуването на думата представя един развой, то това е станало не из един път, а постепенно. Може да се приеме, че в XIII в, ако не и по-рано думата е била вече окончателно получила, поне в устата на народа, сегашния си вид. В грамотите на българските царе от същата епоха **царь** е писано навсякъде съкратено **црь**, от което следва, че думата е гласяла в това време **царь**”(4, с.182).

Според Цв. Радославов „Думата **царь**, в тази своя форма, ако и праобразът ѝ да е *caesar*, е българска, в смисъл, че е могла да получи този вид само чрез действието на специфично българо-славянските езикови закони. В другите славянски езици тя е

² В „Крумовци, императорите на България” (3,с.35-38) доказва, че българският езиково гръкообразен титул **ΑΡΧΟΝ**, предназначен за гръкоезични текстове е равностоеен на българския титул **цесър**, т.е. император.

³ Пак там (3,с.24)

преминала от български” (4,с.174). Трудно ми е да разбирам подобна логика. Според автора възприетата от латините „цезар” е получила специфично езиково въздействие от българския език и неговата славянска компонента, и превърнала се в „цар” е преминала в руския език.

Мога да добавя само, че в никакъв случай думата цар като титул не е резултат от развитие на цесър в народните говори.

Цв. Радославов допълва разсъжденията си като използва хрониките, приписвани на продължителя на Теофан, който нарекъл срещналите се през 913 г. василевс Роман Лакапин и цесър Симеон василевси (τῶν βασιλέων). Това е едно признание на гръцкия летописец, че Симеон се е ползвал във византийския дворец с титул, съответен на василевс (19,с.135).

1.2. В. Златарски

Големите заблуди на традиционната българска историография в титулуването на българските владетели след Крум се дължат на неправилното от В. Златарски разбиране на древната гръцка титла ἄρχων, с която през Ранното средновековие са титулувани българските владетели от византийците. Също така, нашият голям изследовател е възприел и ползва източнославянския титул „княз”, с който през средните векове били титулувани от източните славянски книжовници Борис и Симеон. В. Златарски твърди: „... той (Симеон - доб. моя СД) не е могъл да се задоволи само с простата титла „княз” или ἄρχων, както го титулували в Цариград...” (5,с.357). Както се вижда В. Златарски изравнява значението на най-високия сред източните славяни титул княз, даден от тях на Симеон, със значението на титлата ἄρχων, която представлява неправилно изписан титул ΑΡΧΟΝ, присъщ на всички български гръкоезични каменни надписи.

В. Златарски представя теза, според която Симеон е имал претенции да му бъде признат от Константинопол владетелския титул цар: „...Симеон поставил като главно и непременно условие – ромеите да признаят неговото царско достойнство, което по значение и власт да се равнява на императорското”(5,с.370).

По-нататък авторът допълва: „Както и да било, но в 913 г. Симеон се завърнал от Цариград в Преслав не като византийски кесар, а като цѣсарь Българомѣъ, ...”, който титул малко по-долу той изравнява с цар: „Наскоро след завръщането на цар Симеона в България,...” (5,с.374).

1.3. П. Мутафчиев

За ползването и значенията на титулите цесър и цар П. Мутафчиев пише: „Титлата „ц а р ъ”, равнозначеща на император, се явила в езика на българските славяни още по времето, когато те в отвъд-дунавските земи били съседи на римляните. Тя произлязла от латинското с а е с а г и до края на първото българско царство, а следователно и в Симеоново време, се произнасяла ц е с а р ъ, с ударение на последната сричка. Формата „царь”, която представлява нейно съкращение, е по-късна и е засвидетелствувана в писмените паметници едва от началото на второто българско царство. Още по-късно тая съкратена форма от нас минала у сърби и руси. Византийците наричали своя държавен владетел с гръцката дума „в а с и л е в с”, която също имала значението на император или цар”(6,с.300). Не приемам мнението на нашия виден историк, с което той оценява „цар” като съкратена форма на цесър. Че това е някоя от формите за съкратено записване на цесър е неоспоримо, но няма доказателства, че титулът цесър е бил съкратено изговарян като цар.

Отхвърлям също така категорично, че уж славяните били заимствали от римляните титула с а е с а г, защото ако това беше вярно нямаше Иван Грозни да се

короняса чак през 1547 г. за цар на Русия и нямаше руските книжовници да титулуват с княз цесър Борис до тогава. Изводът може да е само един – през така наречените „Първо и Второ българско царство”, а всъщност по време на империята на Крумовци и през Втората българска империя не е съществувал титул цар и българските владетели не са могли да го ползват.

Тук давам доста пространни цитати, за да се разбере още в началото на тази разработка, че ако съм заемствал титулът цесър от П. Мутафчиев, но и от В. Златарски, Цв. Радославов и Г. Бакалов, то съм пренебрегнал всичките подробности в техните работи, отнасящи се до произхода на Крумовия титул цесър. Цесър е титул, възприет от Крум, а не от славяните, битуващи в съседство с римската Дакия или от саксонците. Също така не одобрявам становището, че възприемането на този титул е станало едва от Симеон. С тези думи искам да подчертая, че моята хипотеза, изложена в „Крумовци, императорите на България” не е копие на тезите на изброените по-горе български историци, а оригинално достижение (3,с.23-29).

Записваната с кирилически⁴ букви дума от Кирило-Методиевия речник *цѣсарь* предоставя свободата да се произнася, както цесър, така и цясър. Това ми позволява да избира цесър, когато я записвам със съвременната ни азбука. Според доказателствата, които давам в „Защита на българската писменост от преди 870 г.”(8) титулът цесър за Крумовци до 870 г. неизбежно е бил изписван с рунически букви, вероятно, според публикуваните от П. Добрев образци (7,с.41). Между 870 и 893 г. българите са били лишени от правото да ползват своята изконна азбука, а след 893 г. са ползвали Глаголицата, докато византийците не са им наложили да пишат с изработената от тях нова азбука, копие на гръцката. Кирилицата е създадена от гръците през XI в.

1.4. Г. Бакалов

Г. Бакалов определя, че цар е стегната форма на цесър и е известна от XIII в. без да го доказва (9,с.253).

Той посочва, че титулът “император” имал единствен гръцки синоним “автократор” (10,с.56). Впрочем гръците нямат и понятието империя, което се заменя с *αυτοκρατορία*. Това доказва още веднъж, че владетелите не обичат чуждите титули, а ги заменят със свои – император с автократор или с василевс, цесър с цар и т.н. Когато най-висшия титул в гръцката титулатура става василевс, императорът е втори титул като *καίσαρ*.

По-късно, както съобщава Г. Бакалов, българският владетел получава признанието на византийските власти за еднаквото смислово съдържание на цесър и император: „Византия прави една немислима до скоро отстъпка – Петър е признат за василевс (= цар, *imperator*), а българският духовен глава, ...от архиепископ е прогласен за патриарх” (9,с.271).

Историците са единни в убеждението си, че „Възобновяването на Втората българска държава се извършвало по прототипа на държавата от втората половина на IX и първата четвърт на X в.”(10,с.187). Това ще рече, че новите владетели на възобновената Българска държава успешно обявили политическа независимост на България и заедно с това се титулували с цесър, както са правили това Крумовци. И несъмнено този титул е възприеман от тях със смисъла император. За това можем да съдим от кореспонденцията на Калоян с папа Иннокентий.

⁴ Текстовете, изписани на кирило-методиевски език с кирилица, не могат да се наричат кирилски, защото не са дело на Константин-Кирил, както кирилицата не е създадена от него. С това искам да определя, че ако един текст е изписан с букви от кирилицата, той може да бъде наречен кирилически, но не и кирилски. Братята Кирил и Методий не са имали нищо общо с написването на първите запазени български писмени паметници.

Не може да се очаква, че колкото и да е безсилна по това време византийската държава владетелите ѝ ще приветстват както откъсването на България, така и обявяването на суверенната власт на нейните владетели. Това е принудило новите господари на българите да започнат контакти и преговори с другия възможен фактор в международната политика за легализиране на императорската власт в държавата.

Врѣх в това отношение са резултатите от преговорите на Калоян с папа Инокентий III. Полученото като краен резултат не е напълно според желанието на молителя, но така или иначе с папска була от 25.02.1204 г на Калоян е признато правото да се нарича крал на българи и власи с титула **rex**. Правят се аналогии на понятието rex с василевс и върховен господар, но в крайна сметка постигнатото може да се възприеме като крал. Нашето „народно самохвалство“ дава значението на титула цар, което е не толкова резултат от международно признание, колкото акт на вътрешно самочувствие. Принуден да приеме условията на Инокентий III за уния, Калоян изпраща на папата „тържествен златопечатник“, в който е записал, че „блаженопочившите царе на българите и власите и наши предшественици Симеон, Петър и Самуил са получили корона за своето царство (*coronam pro imperio eorum*) и патриаршеско благословие (*et patriarchalem benedictionem*) от пресветата божия Римска църква и от апостолическия престол, от княза на апостолите Петър“ (10,с.204). Ясно е, че в златоцарственика стои *imperio* на мястото на царство. Резултатът от проточилите се преговори се регистрира в следното сведение: „От 30-те години на XIII в. римските папи правели неколкократно опити да възвърнат отпадналата от унията българска църква. „Дори в официалните послания на папата българският владетел е титулуван *imperator Bulgarorum*,”(10,с.208). Тук Г. Бакалов е имал предвид писмото на папа Николай IV от 1291 г. до Георгий Тертер I.

Г. Бакалов се позовава на Никита Хониат и Георги Акрополит, които представят първите Асеновци като василевси (10,с.192). Това е гръцко признание, че титулът на Асеновци цесър е бил с достойнството на император.

Очевидно историците не са намерили данни, доказващи използването на съкратената форма на цесър – цар, преди византийската зависимост, поради което в История на българите Г. Бакалов записва, че тя е „известна от XIII в.“(9,с.253). Грешката, която се допуска при това, се дължи на обстоятелството, че авторът не е съобразил доказателствата, съдържащи се както в Грамотите на българските владетели (11), така и в Малкия речник на старобългарски език(2) относно липсата на титула цар в титулатурата на Асеновци.

1.5. Т. Славова за титулуването на Симеон като цар

Т. Славова пише: „Потвърждение, че след 913 г., но най-късно до към 919-920 г. той бил наречен цѣсарь, е *Похвалата* за него в *Изборника от 1073 г.*, в която въ цѣрьхъ *Симѣонъ* (Кирило-Белозерски препис), *великѣн въ цѣрьхъ Симѣонъ* (Синодален препис). Тук може би за първи път, макар и оцелял в староруски препис, се дава титлата цѣсарь на Симеон”(13,с.242).

Така изложените позиции на горепосочените автори можем да обобщим чрез следните им твърдения: 1. Българските владетели са ползвали титула цесър, но не се посочва кой владетел се е титулувал така първи; 2. Съответният български владетел е ползвал за титула цесър латинския *seasar* през славянски или готски посредници; 3. Цар е стегната формула на титула цесър; 4. Първият български владетел, приел титула цар е Симеон през 913 г. или както пише Т. Славова най-късно 919-920 г.; 5. Титулът цар има титулатурното достойнство на император и василевс.

2. Моята теза за използвания от Крум титул цесър още преди нахлуването на василевс Никифор в Плиска

В „Крумовци, императорите на България”(3,с.21-47) формулирам тезата, че цесър е титул на Крум, който е произведен от цезар (caesar) чрез кесар (καῖσαρ). Там извеждам хипотезата, че ΑΡΧΟΝ е езиково гръкоподобен български титул, административно утвърден в мирния договор между България и Византия от 811 г. и предназначен за българските владетели в гръкоезични текстове, със значението император.

3. Доказателства за моята теза

Чрез няколко печата (моливдовула) на Борис и един на цесър Симеон установявам, че още при бащата са изравнени значенията на ΑΡΧΟΝ с цесър, чрез текста ΜΗΧΑΝΑ ΑΡΧΟΝ / ΤΣΑϞ ΡΟΥΑΓΑΡΙΑΣ, което следва да се разбира като ΜΗΧΑΝΑ ΑΡΧΟΝ/ ΤΣΑΞΑΡ ΡΟΥΑΓΑΡΙΑΣ – Михаил ΑΡΧΟΝ /цесър на България. Следователно така опровергававам твърденията, че пръв Симеон се е титулувал като цесър през 913 г. Правя извода, че ако не Симеон е пръв ползвател на титула цесър, няма основание да не е това Крум. Още повече съществува мнение, че василевс Никифор I Геник е отворил войната с Крум през 811 г. поради своеволното според него самотитулуване на българския владетел с цесър със значението император. По подобен начин В. Златарски обяснява гръцката агресия през 917 г. със заповедта на Симеон, след опустошаването на Македония, да бъде прогласяван от ромеите като автократор, с което се изравнявал „по значение и по власт на ромейския император” (5, с.381).

Обсъждах вече мнението, че когато владетелите променят своя титул, приемайки чужд, те никога не го запазват буквално. Той се променя по силата на граматичното влияние на езика – приемник. Това е израз на владетелско честолюбие. По този начин обяснявам защо за пръв път титулът цар се появява в титулатурата на великия княз Иван IV Грозни, който заимства през 1547 г. цесър с неговото значение император под формата цар.

Тази постановка е едно от сериозните основания да се изключи ползването на титула „цар” от българските владетели, след като Великият княз Иван Грозни го е приел като оригинално и по-висше спрямо своето старо достойнство, т.е. Иван Грозни е могъл да се самоназове цар само, ако българите преди това не са ползвали същия титул.

Сериозно доказателство представлява липсата на думата цар в речника на КМе от Д. Иванова-Мирчева и А. Давидов(МРстб). В него се намират производните на ц'ксарь-ц'ксарити, ц'ксарьствю, ц'ксарьствовати (2, с.467). Следователно до времето, когато са създадени източниците на МРстб език не е съществувал в езика на българските книжовници титулът цар, което значи че той не е бил използван в дворцовите среди (2,с.5,6). Българите са титулували владетеля си цесър, което според МРстб се превежда като цар, владетел, крал, император (2,с.467). Тук намираме едно много странно включване на длъжностното наименование владетел сред титулите цар, крал, император. Интересен е формата на ж.р. от цесър – цесарица.

В речника към „Грамоти на българските царе” на Анг. Даскалова и М. Райкова (11) са дадени общо три примера, в чийто текстове се използва прилагателно от съкратената форма цр̄ь: „...цр̄ѣва (род.ед.м.) вна...”, „цр̄ѣвь (вин.ед.м.) вр̄ь...” и „цр̄ннж (вин.ед.)...” (11,с.404). В тези случаи, очевидно, става реч за цесарева вира, цесарев връх и цесарина (в смисъл на цесарска собственост). Тези три примера съответстват на изобилието от илюстрации в статиите ц'ксарь, ц'ксарьскъ, ц'ксарьство, ц'ксарьствовати,

цѣсарѣствоуѣшн (11,с.406-408). Тези доказателства са изключително важни и поясняват, че Асеневци са били цесáри, а не царе.

Независимо от изказаното по-горе становище на Г. Бакалов в История на българите (9), той е доста по-подробен, но и по-категоричен, когато заявява: „В старобългарските паметници и в преписи от X-XI в, т.е. близо столетие след Симеон в употреба била думата цѣсарѣ в значение на βασιλεὺς, imperator с производни: цѣсарница = βασιλισσα ; цѣсарѣствовати и цѣсарѣвати = βασιλεῦειν; цѣсарѣствне = βασιλεια, т.е. „царство” (10, с.156).

Трудно може да се намери по-добър израз на твърдението, че няма свидетелства за развързаната форма на съкращението цѣрь като цар или производните му.

Друг един сериозен аргумент в полза на изложената теза е фактът, че титулт цар, за разлика от цесáр, не е намерен в гръцките извори.

Обръщам внимание, че в гръцкия текст на Пространното житие на Климент българският цесáр Борис е титулуван от архиепископ Теофилакт Охридски с ὄρχων, което е неправилно, тъй като авторът не е спазил договорката между Крум и Ставракий да се ползва в гръкоезични текстове ΑΡΧΟΝ като императорски титул на българските владетели.

В титулатурата на източното славянство и двата титула княз и цар имат своето трайно и устойчиво значение. В Русия князете, като потомци на владетеля - император или цар и като владетели на малки народи, в рамките на Русия или в съседство, са били многобройни, но царят след Иван Грозни е един.

В разказа си за сина на последния български цесáр Иван Срацимир (1395-1396) Константин, Ив. Петрински съобщава, че наследникът на българския престол е назоваван винаги император или цар на българите (18,с.95).

Френската енциклопедия Ларус (1933) свидетелства, че Симеон „... créa un vaste empire, prit le titre de “tsar des Bulgares et empereur des Romains...”(14, с.907), т.е. ... създава една обширна империя, приел титула „цар на българите и император на ромеите”(21). Вижда се, че като изхождат от факта, че руският император е титулуван цар, френските автори са заменили император с цар, а не с цесáр. Горният цитат от авторитетното френско издание признава имперската същност на България при Симеон, както като пряко определение на ранга на държавата, така и с титула на владетеля ѝ – цар на българите и император на ромеите или нещо като василевс. Пак там четем: „Sous la conduite de Pierre et Jean Asen, Bulgares et Vlaques secouèrent le joug byzantin et fondèrent un second empire dont le tsar Johanitsa ou Kaloïane (1192-1207) assure la grandeur”(14,с.907), т.е. под предводителството на Петър и Иван Асен, българите и власите се освобождават от византийско иго и основават една втора империя, на която цар Йоаница или Калоян (1192-1207) утвърждава величието(21).

Колкото и източниците на френската енциклопедия да са остарели, не може да има съмнение, че френската историография гледа на държавата на Асеневци като на Втората българска империя, след тази на цесáр Симеон, пренебрегвайки грешно нейното начало от Крум.

Като се изключи запазеното от френските автори различие при ползването на титулите на Симеон „цар” и „император”, несъмнено самите тези титли, както и определения ранг на България с термина „империя”, са свидетелства за европейското признание на същността на Симеоновата държава като Първата българска империя.

В GRAND LAROUSSE encyclopédique,1960, авторите определят Българската държава като Първа българска империя от Симеон до разгрома ѝ от Василий II през 1018 г. За да бъде точен, трябва да цитирам това издание, където според френските автори едва с договора на Петър с Роман Лакапин от 927 г. „...била създадена истинска

Българска империя”(22): „...un véritable Empire bulgare était créé, ...”(15,с.436), която формула е в противоречие с написаното по-долу, че Самуил „...възстановява империята на Симеон”(пак там).

След въстанието на Петър и Асен Българската държава е определена в същото издание като Втората българска империя - „Le second Empire bulgare” (15,с.437).

В книгата, си посветена на историята на Първата българска империя, Стивън Рънсиман пише за титулатурата на Симеон: „Such were the fruits of Symeon’s long war. Bulgaria had gained little land and little material wealth, but she owed now spiritual allegiance to no foreign pontiff, and her ruler was an Emperor, the acknowledged equal of the anointed autocrats of Rome, ranking far above all other princes, even the Frankish monarchs, the *soidisant* Emperors in the West”⁵ (16,с.182), преведено от Мария Пипева твърде традиционно, поради което неточно: „Такива били плодовете на продължителните Симеонови войни. България спечелила малко земя и незначителни материални облаги, но вече не била духовно подчинена на чужд първосвещеник, а нейният владетел бил цар (вместо кесар – бел. моя С.Д.), признат за равен от миропомазаните самодържци на Рим, с далеч по-висок ранг от всички останали князе, дори и от франкските владетели - самозваните императори на Запада” (20,с.143).

По-долу Рънсиман коментира титула на Петър: „The arrangement of the question of titles was settled very satisfactorily for the Bulgars. The Imperial Court agreed to recognize Peter as an Emperor, ...”(16, с.181), т.е. Въпросът за титлите бил уреден твърде задоволително за българите. Императорският двор признал Петър за цар (20,с.142). Виждаме, че преводачката е заменила отново английския термин Emperor (император) вместо с цесър, с цар. Всъщност тези два последни титула имат за българските историци еднакво значение, въпреки, че използването на „цар” въобще не е доказано.

Повод да бъде споменат дава и Ив. Божилов, който посочва, че след 1186 г. ”Възстановяването на Българското царство, т.е. Renovatio Imperii Bulgarorum et Graecorum...променило напълно политическия и църковния контекст, в който до тогава се осмисляло съществуването на Архиепископията” (17,с.8). Авторът не е посочил от къде е взел латинската фраза, но дава да се разбере, че това е международно определение на ранга на Българската държава преди и след попадането ѝ под византийска зависимост.

4.Заклучение

По отношение на употребата на така оформилите се понятия би трябвало, оставяйки верни на времето на тяхното съществуване, да казваме за българските владетели от Крум до Иван Срацимир вкл., че те са не царе, а цесари и че са били владетели на цесарство, а не на царство. В този смисъл би трябвало да се коригира и превода на Хронографията на Продължителя на Теофан в ГИБИ, където той пише, че младата съпруга на българския владетел Петър „...се свързала с мъж цар (в гръцкия текст - βασιλεῖ, доб.моя – С.Д.) и била провъзгласена господарка на българите” (12,с.137). В исторически прецизен гръцки текст би трябвало за титула на българския владетел да се използва ΑΡΧΟΝ, а в превода на български се запише цесър. Както беше споменато вече в речника към Грамотите на българските владетели се среща единствено цесър, но не и цар. Всички използвани съкратени форми, които биха могли да се развържат и като цар или царствие са вмъкнати в статията на цесър, което значи, че авторите ги разчитат като съкратени форми на цесър! (11,с.406-407).

⁵ В цитирани автори соча оригинала на книгата на Runciman, Steven. The History of the First Bulgarian Empire. London, 1930. като текст взет от Интернет.

Българската историография все още не е приела очевидната истина, че българските владетели преди цар Фердинанд (1908-1917) не са имали в титулатурата си царския титул.

Съмненията на историците, че съкратената форма **цѣрь** е могла да бъде използвана както за цесар, така и за цар, подсказва, че те изравняват по достойнство действителния цесар с появилия се едва през XVI в. и то в Русия цар. Приемането от Петър Велики на европейския титул император със запазването на домашния цар говори за тяхното еднакво значение.

Като изхождам от дадените до тук свидетелства и становища, правя следното заключение:

1. Може да се приеме като напълно реално, че Крум се е провъзгласил за цесар със значение император преди 811 г. и с това е предизвикал агресията на василевса Никифор;

2. Крум е ползвал като първообраз на титула си цесар латинското *caesar* през гръцкото *καῖσαρ*;

3. Симеон не е приемал титула цар;

4. Срещата се в ранносредновековните документи съкратени форми **цѣрь**, **цѣрь**, **Tsar**, **Tsp** са на цесар, а не на цар;

5. Наистина титулт цесар има титулатурното достойнство, но малко са българските историци, които знаят за този български титул, а още по-малко са тези, които знаят неговото значение император.

6. Византийският титул василевс не е равнозначен на император, за който ромеите са имали кесар, тъй като василевс е една степен по-висш от кесар. Неоснователно българските преводачи превеждат василевс с цар или император, когато този титул не следва въобще да се превежда.

Ключови думи: цезар, кесар, цесар, цар.

PS молба. Уважаеми читателю, както всеки друг автор, така и аз, бих желал и ще бъда благодарен да получа впечатленията Ви от прочетеното. Това може да се направи на адреса ми diamondsv@abv.bg

ЦИТИРАНИ АВТОРИ

1. Теофилакт Охридски. Житие на Климент Охридски.-В: ГИБИ. Т.9, ч.2. С., 1994, 10 - 41.
2. И в а н о в а - М и р ч е в а, Д., А.Давидов. Малък речник на старобългарския език. Велико Търново, 2001.
3. Д и а м а н д и е в, Св. Исторически разкази за български владетели и още нещо. Ст. Загора, 2014.
4. Р а д о с л а в о в, Цв. Титлите на българските владетели. ИБАИ 5, с. 159-186.
5. З л а т а р с к и, В. История на българската държава през средните векове. Т. 1. ч.2. С.,2007.
6. М у т а ф ч и е в, П. История на българския народ.С.,1943.
7. Д о б р е в, П., М.Добрева. Древнобългарска епиграфика.С., 2001.
8. Д и а м а н д и е в, Св. Защита на българската писменост от преди 870 г. Ст.Загора, 2013.
9. История на българите. Под редакцията на Г. Бакалов.С.2003
10. Б а к а л о в, Г. Средновековният български владетел. (Титулатура и инсигнии).С.,1995.
11. Д а с к а л о в а Анг., М. Райкова. Грамоти на българските царе. С.2005.
12. Продължителят на Теофан. Хронография. ГИБИ V,1964.
13. С л а в о в а, Т. Владетел и администрация в ранносредновековна България. Филологически аспекти. С. 2010.

14. LAROUSSE du XXe SI CLE, tome premier, Paris, 1933.
15. Grand LAROUSSE encyclopedique. Tome deuxieme. Paris, 1960.
16. R u n c i m a n, Steven. The History of the First Bulgarian Empire. London, 1930 от Интернет <http://promacedonia.org/en/sr/index.html>
17. Б о ж и л о в, Ив. Българската архиепископия XI – XII век. Списъкът на българските архиепископи. С.,2011.
18. П е т р и н с к и, Ив. Истинската история на България. С.,2008.
19. Продължителят на Теофан. ГИБИ 5.С.,1964.
20. Р ъ н с и м а н, Стивън. История на първото българско царство. С.,1993.
21. Преводи на части от LAROUSSE du XXe SI CLE, tome premier, Paris, 1933 (у автора)
22. Преводи на части от Grand LAROUSSE encyclopedique. Tome deuxieme. Paris, 1960(у автора)